

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Zesde Izmir psychoanalyse- en psychotherapiedagen

Fatma Sevinç

Van 17 tot 19 september 2004 organiseerde de stichting Halime Odağ in het Turkse Izmir voor de zesde keer de jaarlijkse Izmir psychoanalyse- en psychotherapiedagen met als titel *Nieuwe ontwikkelingen in psychoanalyse, van diagnose naar behandeling*. De stichting is in 1994 opgericht door Celal Odağ, een in Duitsland wonende psychoanalyticus, en heeft als doel de psychoanalyse in Turkije te bevorderen.

Voor mij, van Turkse afkomst en in opleiding tot psychoanalytica, was het een eerste kennismaking met landgenoten die zich met psychoanalyse bezighouden. Ik hoopte antwoord te krijgen op vragen die mij bezighouden, zoals of psychoanalyse mogelijk is in Turkije en of er specifieke problemen zijn die de techniek of theorie op de proef stellen.

Het congres begon met een welkomstwoord waarbij we allen werden uitgenodigd tot het zingen van het volkslied, de *Istiklal marşı*, de mars der onafhankelijkheid. Iedereen ging staan en velen zongen mee, hoewel niet uit volle borst. Hierna volgde een promotiefilm over de stichting.

Hoewel het Turks mijn moedertaal is, bleek het de eerste dag toch moeilijk om de presentaties te volgen. Even was het verleidelijk om gebruik te maken van de simultane vertaling in het Engels. Ik besloot dit niet te doen. Naast het gegeven dat psychoanalyse in elke taal een eigen taal heeft waar je aan moet wennen, werd het een spel om te raden wat het in het Nederlands zou zijn. Al luisterend viel me op dat de Turkse sprekers omzichtig andere woorden gebruikten dan in het dagelijks taalgebruik. Zo is bijvoorbeeld het woord 'empathie' in de psychologie en in het dagelijks gebruik vanuit het Engels overgenomen als *empati*. Op het congres werd met klem een nieuw Turkse woord gebruikt: *eşduyum*, wat een leek niet in zijn

vocabulaire heeft. Ook andere woorden, zoals 'patiënt', 'behandeling' en 'therapie', klonken mij vreemd in de oren. Hierdoor hadden deze nieuwe, weliswaar Turkse, woorden, toch iets van Vlaams-Nederlands spreken voor een Nederlandstalig publiek.

Het moderne Turks is een jonge taal en het spreken van puur Turks en verder 'verturksen' van de taal is in sommige, met name nationalistische republikeinse, kringen, nog steeds gangbaar.

De verschillende lezingen waren voor de honderdtachtig toehoorders, vooral psychiaters en psychologen, behalve door de woordkeuze ook moeilijk te volgen door het hoge abstractieniveau van de theoretische beschouwingen. De bekende theoretische modellen, zoals die van Freud, de objectrelatietheorieën, de zelfpsychologie en de theorie van Lacan werden behandeld, maar moderne theorieën en technieken vanuit de ontwikkelingspsychologie zoals over mentaliseren bleven achterwege. In de verschillende casuspresentaties werd vooral voor het voetlicht gebracht hoe hard er in psychoanalytische psychotherapieën gewerkt wordt om patiënten te helpen hun heftige emoties te begrijpen, te containen en minder uit te ageren.

In de pauze sprak ik met een van de sprekers, die een casus had gepresenteerd. Hij vertelde inderdaad veel gehad te hebben aan het werken met mentaliseren maar dat hij er, om voor mij onnavolgbare redenen, voor had gekozen om dit weg te laten uit zijn presentatie.

In de verschillende gevalspresentaties viel mij op hoezeer het ging over gewaardeerd en erkend worden, dat er van je gehouden wordt. Echter geen enkele keer kwam het verlangen simpelweg als individu gezien worden ter sprake. Veel hoorde ik over krenkingen en machteloze woede in relatie tot een ander. In vrijwel alle patiëntenverhalen was er sprake van fysiek geweld of seksueel misbruik in de kinderleef tijd. De meeste patiënten werden door hun familie aangemeld als onhandelbaar, vaak

door zelfbeschadigend gedrag, of door artsen vanwege onverklaarbare somatische klachten. Bekende sprekers zoals Vamik Volkan (een Amerikaanse psychoanalyticus van Turks-Cypriotisch afkomst, emeritus hoogleraar psychiatrie), werden met *hoca* (hodja, imam) aangesproken. Dit is een uit de islam afkomstige aanspreektitel voor de voorganger in het gebed. De term wordt in de praktijk ook als 'meester' gebruikt. Zelf sprak Volkan de congresdeelnemers, die hij ook les of supervisie geeft, aan met 'kinderen'.

Ik vroeg Volkan naar de mogelijkheden en onmogelijkheden van psychoanalyse in Turkije. Hij ontweek mijn vraag door erop te wijzen dat er zo veel pseudo-individuele in de Verenigde Staten bestaat en zei dat er geen verschil is tussen Turkije en de Verenigde Staten, omdat over de hele wereld mensen met vergelijkbare problemen in therapie gaan. Met zijn antwoord leek hij niet serieus in te gaan op mijn vraag. Misschien deed ik het ook niet goed, omdat ik Volkan wel met u aansprak maar niet met *hoca*.

Op de tweede dag hield Orhan Öztürk, emeritus hoogleraar psychiatrie van de universiteit van Ankara, een interessante lezing getiteld *Empathie in man-vrouwrelaties*. Hij ging in op de opvoedingspraktijken in Turkije, waarin jongens aangemoedigd worden hun verlangens en gevoelens uit te drukken terwijl meisjes aangemoedigd worden om zich te richten op de ander en zich onderdanig te gedragen.

Volgens Öztürk wordt dit transgenerationeel in stand gehouden door moeders die de hoop hebben opgegeven door hun man begrepen te worden. Ze richten al hun hoop op hun zoons, behandelen die speciaal en geven ze een bevoorrechte positie. Hij noemde ook het ritueel van de besnijdenis zonder verdoving bij jongens in de oedipale fase, die wordt gevolgd door een feest met veel cadeaus. Hij leek te wijzen op gevaren van egocentrisme, gebrekkige ontwikkeling van de capaciteit tot empathie en het gevaar van fallisch narcisme bij jongens in een maatschappij die door mannen gedomineerd wordt. Hij gaf praktijkvoorbeelden van vrouwelijke patiënten in Anatolië, die hij therapeutisch steunde door te zeggen dat ze naar iets verlangden in hun mannen (empathie) dat

er niet is. In korte therapeutische sessies probeerde hij hun andere communicatievaardigheden aan te leren, in plaats van passief, boos je kans af te wachten. Ook gaf hij het voorbeeld van een dramatische gebeurtenis in 1993 in de stad Sivas waarbij een hotel in brand werd gestoken door een woedende menigte mannen en geheel afbrandde. Tweeëndertig mensen, voornamelijk schrijvers en kunstenaars vonden de dood. In de verschillende voorbeelden die hij gaf werd het niet duidelijk of het hem ging om problemen in empathie of om pathologisch narcisme.

Het was jammer dat er geen vragen uit de zaal kwamen over hoe de spreker dit alles psychoanalytisch interpreteerde.

De laatste dag ontstond er een heftig meningsverschil toen Volkan een verhaal hield dat door Elif Ülkü Gürişik, psychoanalytica werkzaam bij de Tavistockkliniek (Londen) bediscussieerd werd. Zij gaf een andere visie op de interpretaties die door Volkan waren gegeven in de behandeling van een patiënt uit de Verenigde Staten. Volkan was hier zichtbaar niet van gecharmeerd en deed haar commentaar af met een obligate uitspraak over het verschil tussen appels en peren. Gürişik probeerde duidelijk te maken dat het verschil in visie samenhangt met verschillende tradities in de psychoanalyse (Brits versus Amerikaans). De spanning liep zo hoog op dat Gürişik Volkan steeds vaker met '*hocam* (mijn meester) u zal het wel beter weten'-achtige zinnen ging aanspreken en zich in een verontschuldigende positie manoeuvreerde. De bijval die zij uit de zaal kreeg van Yeşim Erim, (psychoanalytica werkzaam aan de universiteit van Essen, Duitsland) en van een Duitse analyticus mocht niet baten. Een collega van Gürişik, een Britse analytica, begreep hier niets van. In de pauze sprak ze er vol verontwaardiging over. Zij snapte niet hoe haar collega zich zo van tafel liet vegen en zich zo onderdanig opstelde.

Ik was niet verbaasd over de sfeer die er tijdens het congres ontstond en werd daarmee bevestigd in mijn beeld van de maatschappelijke verhoudingen in Turkije. Hoewel de Turkse maatschappij een 'gildenpatroon' heeft, verbaasde het mij dat deze meester-knechtverhoudingen ook zo sterk voor de analytici golden. Doordat

belangrijke sprekers op het congres zich met hoca lieten aanspreken en hun toehoorders met 'kinderen' aanspraken was er een hiërarchische toon gezet waarbinnen een open discussie en leersituatie vrijwel onmogelijk was.

Het onderwijssysteem in Turkije wordt vaak bekritiseerd om het feit dat er een grote nadruk ligt op uit het hoofd leren van feiten en dat er geen ruimte is voor interpretatie en kritische evaluatie van kennis. Ook is het een cultuur waarin vragen stellen en nieuwsgierigheid niet gestimuleerd worden en misschien zelfs niet gewaardeerd worden.

Het was bizar om te zien dat Öztürk dit probleem van de Turkse opvoeding en het onderwijs in zijn lezing onderstreepte, en er in de zaal een parallelproces ontstond waarin vrijwel niemand een vraag durfde te stellen of kritische opmerking te maken.

Uit eerdere bezoeken was het mij bekend dat belangrijke congressen beginnen met het volkslied. Toch was ik verbaasd dat de organisatoren van een analytisch congres zich verplicht voelden om de nationale identiteit en tradities te benadrukken.

De titel van het congres bleek achteraf nogal misleidend, de nadruk lag namelijk veel meer op de praktijk van psychoanalytische psychotherapie dan op psychoanalyse. Tijdens het congres ben ik weinig te weten gekomen over de analysepraktijk in Turkije. In Turkije is er bijna een door de IPA erkende psychoanalytische opleiding, die dit jaar van start gaat met negentien kandidaten, die shuttleanalyses doen met opleiders en supervisors uit het buitenland. Het land heeft momenteel vier IPA-leden, die hun analytische opleiding in het buitenland hebben gedaan. Ik was wel in de gelegenheid om met een van de kandidaten te spreken. Hij had zijn eigen analyse voltooid en doet twee controleanalyses. Zijn leeraanlyse had hij gedurende ruim vier jaar in Griekenland gedaan. Maandelijks kreeg hij in het weekend soms wel tien sessies. Het was een positieve ervaring geweest. Hij was zich echter bewust van de beperkingen door onder meer de taal (Engels) maar ook omdat hij geen ruimte voelde om negatieve gevoelens te hebben voor iemand die zo veel opzij zette om de analyse voor hem mogelijk te maken. Patiënten in

controleanalyse zouden met name bestaan uit psychiaters of mensen uit etnische minderheden, zoals bijvoorbeeld joden.

Ik werd in het gesprek in mijn idee bevestigd dat het ontbreken van een traditie van zelfreflectie in de Turkse cultuur een probleem kan zijn voor psychoanalytisch werken. Het is een naar buiten gerichte cultuur, met een grote nadruk op de relatie en het grotere geheel waartoe iemand behoort. Een land in ontwikkeling, waarbij aandacht voor het individu is ondergesneeuwd, met een cultuur van trots en een grote nadruk op een eervol bestaan.

Het was een bijzondere maar ook een bevreemde ervaring om dit congres bij te wonen. In Turkije is er een cultuur waarin er door de dominante positie van de religie (de Turkse soennitische islam), maar misschien nog meer door een door de overheid opgelegde nationale identiteit, weinig ruimte is voor een persoonlijke invulling van het eigen leven, en waarin dientengevolge geen vruchtbare bodem voor de psychoanalyse schijnt te zijn. Echter, de Turkse geschiedenis gaat verder terug dan de oprichting van de republiek in 1923. In Turkije bestaat een mozaïek van culturen met verschillende tradities, religieuze en etnische verschillen. Er is een eeuwenoude traditie van zoeken naar zin en betekenis en naar een synthese tussen oost en west, tussen het hemelse en het aardse. De persoonlijke wensen en verlangens van een individu botsen in het dagelijkse leven met diverse gezichtspunten, ideologieën en claims die op een vrij geweten dan wel driftleven worden gelegd. Daarin lijkt de psychoanalyse zeker een plaats te kunnen verwerven.

Ik verwacht dat de inspanningen van allerlei psychoanalytische groepen, en binnenkort een door de IPA erkende opleiding, vruchten gaan afwerpen. Dat zal dan een eeuw later zijn dan in een groot deel van de wereld.

Door het bijwonen van dit congres heb ik opnieuw ervaren dat 'het zijn en het zijn met anderen' in Turkije fundamenteel anders is dan in het Westen. Gaat het in het Westen in psychotherapie vaak over iemands innerlijk leven, in Turkije lijkt het te gaan over hoe te overleven. Als er dan ook nog een geschiedenis van migratie bij komt zal dit waarschijnlijk ook tot uitdrukking komen in en gevolgen hebben

voor de psychotherapeutische en psychoanalytische praktijk in Nederland met migranten uit Turkije.

F. Sevinç is psychiater bij De Meren, locatie SPDC Oost en in opleiding bij de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse.

Over de schreef. Symposium over psychoanalyse en literatuur, 16 oktober 2004

Walter Schönau

De jaarlijkse studiedag van de Nederlands-Vlaamse Stichting Psychoanalyse en Cultuur vond dit keer in Gent plaats, en wel in samenwerking met de vakgroep Psychoanalyse van de universiteit aldaar, die onder voorzitterschap van Paul Verhaeghe staat. In het fraaie 'Pand' in het centrum van de stad werden – niet voor het eerst in de geschiedenis van de Stichting – de relaties tussen literatuur en psychoanalyse voor een geheel gevulde zaal in een zevental voordrachten van verschillende kanten belicht. De aankondiging van het symposium had een ambitieus programma geschetst, waarin de analytici aangeraden werd hun inspiratie weer in de literatuur te zoeken, en wel in de postmoderne, want de schrijver is ons immers altijd voor. 'Misschien moeten de analytici over de schreef gaan. Bijtijds, om bij de tijd te zijn.' Het lezen van literatuur is inderdaad, aldus Adam Phillips, de beste voorbereiding voor een psychoanalytische opleiding. De meeste referenten wisten ons met verve hiervan te overtuigen, zonder daarbij over de schreef te hoeven gaan – en zonder overigens, met uitzondering van Solange Leibovici, postmoderne boeken als onderwerp te kiezen. Als men onder het ideale symposium een programma verstaat waarvoor de sprekers hun voordrachten op elkaar afstemmen en zich tot een specifieke vraagstelling beperken – bijvoorbeeld: Freud en zijn tijdgenoten interpreteerden een heel ander soort literatuur dan de huidige, wat kunnen wij nu van de hedendaagse literatuur leren? – dan bleven er dus nog enige wensen on vervuld.

Hubert Van Hoorde, psychiater en psychoanalyticus te Gent, die ook als moderator optrad, behandelde in kort bestek de – natuurlijk problematische – moderne mannelijkheid aan de hand van Apuleius' *Gouden Ezel* en, bien étonnés de se trouver ensemble, Billy Wilders hilarische film *Some Like It Hot* (1959). Zeker, film- en literatuuranalyse zijn verwante disciplines, beide houden zich met narratieve 'teksten' bezig, maar de verschillen tussen het medium van het woord en dat van het beeld bleven buiten beschouwing.

Marc De Kesel, filosoof en Lacankenner, leverde het meest fundamentele en originele betoog van deze dag. Hij verwees naar een recent boek van Pierre Bayard over het omstreden begrip 'toepassing' en vergeleek literatuur met de orakelspreuken van Delphi, een verrassend gezichtspunt, ook voor wie gewend is de overeenkomsten tussen het schrijven en lezen van literatuur en de psychoanalytische situatie te overdenken. Ook het literaire werk stelt ons immers voor een in wezen onoplosbaar raadsel. Oedipus is emblematisch voor het moderne subject, dat een subject van het onbewuste is. Niet wat we weten staat centraal in de literatuur, maar wat het betekent het *subject* van dit weten te zijn. De moderne (natuur)wetenschap ontkent dit alles en moet de reflectie over dit subject-zijn overlaten aan de literatuur. Aan de psychoanalyse de taak duidelijk te maken dat het subject waarover ze het heeft ook dat van de wetenschap is.

Sjef Houppermans, als romanist verbonden aan de Leidse universiteit, bood een indringende blik in de bouw van Zola's grote naturalistische romancyclus *Les Rougon-Macquart*. Daarbij ging het hem er vooral om een beeld te schetsen van Zola's literaire weergave van 'de onweerstaanbare processen die de psyche overspoelen en meesleuren' in deze wel heel omvangrijk uitgevallen familieroman. Niet zozeer ter bevestiging van haar theorie, maar meer ter ondervraging van haar object en ter verrijking van haar beschouwingswijzen zou de psychoanalyse haar oor bij literaire werken te luisteren kunnen leggen, aldus Houppermans, die zich daarbij ook op Bayard beriep. Solange Leibovici, verbonden aan de Amsterdamse vakgroep Literatuurwetenschap, pleitte

ervoor, met een analyse van hysteriestructuren in Siri Hustvedts roman *What I Loved* (2003) als illustratiemateriaal, het concept van de 'toe-passing' van psychoanalyse anders op te vatten dan Freud en zijn tijdgenoten dat deden, in de geest van Shoshana Felman en anderen die met betrekking tot de verhouding van psychoanalyse en literatuur liever van implicatie dan van applicatie spreken. In haar erudiete en heldere betoog maakte ze duidelijk hoezeer de analyse schatplichtig is aan de literatuur, hoe verwant hun beider discours in sommige opzichten is, maar ook dat de huidige roman psychologisch niet meer 'naïef' is en derhalve een meer 'sophisticated' benadering vereist.

De uit Nieuw-Zeeland afkomstige Sigi Jöttkandt, schrijfster van een studie over Henry James, interpreteerde een novelle van Turgen-jew, *Eerste liefde* (1860). Een adolescent meent daarin door zijn geliefde uit enkele aanbidders uitverkoren te zijn, maar later schenkt zij haar gunsten aan zijn vader, die ze vervolgens te gronde richt. De roman *Damage* van Josephine Hart (1991) lijkt de gemoderniseerde versie van deze pervers-oedipale plot. De sprekerster was het echter om iets heel anders te doen dan om dit vader-zoonconflict: het ging haar om het verkennen van het concept 'eerste' (firstness). Om lief te hebben moet je eerst iets opgeven en je moet eerst kunnen vergelijken om te weten van wie je het meeste houdt.

Frank Vande Veire, lector moraal en theorie van de moderniteit te Gent, had zo veel over Dostojewski's *Herinneringen uit het ondergrondse* (1864) te zeggen dat zijn voordracht helaas onvoltooid moest blijven. Als de man uit het ondergrondse de intentie heeft 'opzettelijk in de wind te spreken', dan herinnert dat aan de paradox van de analytische situatie, waarin niet geëist wordt dat er waarheid wordt gesproken, maar waarin zich – in de spontane invallen – wel waarheidseffecten voordoen. Nietzsches perspectivisme, kortom, in een filosofisch-antropologische verhandeling die in een latere publicatie beter tot zijn recht zal komen. Het wat overladen programma bood weinig ruimte voor discussie. De toehoorder moet op zo'n dag veel voor kennisgeving aannemen en kan hooguit een aantal gezichtspunten oppikken uit het gevarieerde aanbod. De in het voor-

zicht gestelde publicatie zal zijn indrukken vast corrigeren en completeren. Het was in ieder geval een uitstekend idee van de organisatoren om de eigentijdse, al of niet postmoderne literatuur zelf aan het woord te laten door de bekende en al vaak bekroonde Vlaamse auteur Erwin Mortier uit te nodigen, die met een geestige en van uiterst verfijnd taalgevoel getuigende beschouwing de dag waardig afsloot.

Literatuur

Bayard, P. (2004). *Peut-on appliquer la littérature à la psychanalyse?* Parijs: Éditions de Minuit.

Dr. W. Schönau is emeritus hoogleraar Duitse letterkunde te Groningen.

In de ban van de tijd

Ymkje van Wieren

Op 29 oktober, een stralende, zonovergoten herfstsdag, werd in Amersfoort alweer de elfde studiedag van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalytische Psychotherapie gehouden. Dit jaar met het thema: langdurende psychoanalytische psychotherapie, onderzoek en praktijk – een prikkelend onderwerp in een tijd waarin langerdurende therapieën onder vuur liggen.

Na de opening van dagvoorzitter Ruud Erdman beet Solange Leibovici de spits af met een lezing over de rol van de tijd in Bernhard Schlinks *De Voorlezer*. Het verhaal beschrijft fasen uit het leven van de hoofdpersoon, een jonge Duitser die na de Tweede Wereldoorlog in Duitsland opgroeit, waarin de oorlog een grote rol speelt. De tijd is daarbij een 'oercategorie', en speelt een eigen rol in het verhaal. Verleden en heden lopen door elkaar heen. Op fascinerende wijze, concreet en symbolisch, worden allerlei aspecten van de tijd benoemd. Na deze mentale warming-up nam Wietske van der Ree ons mee naar de psychoanalytische psychotherapie met Koos, die begon toen hij viereneenhalf jaar oud was. Rond zijn derde jaar veranderde zijn gedrag opvallend; later ontstond het vermoeden dat hij toen seksueel

misbruikt werd door zijn grootvader. Een doel van de speltherapie was om woorden te vinden voor dat wat (nog) niet gezegd kon worden. In de loop van het proces vond er meer en meer een verandering plaats van doen naar voelen. De schoolachterstand die was ontstaan, kreeg aandacht en kon worden ingehaald. Ook werd de secundaire traumatisering binnen het gezin, ontstaan als reactie van de ouders en de familie op dit vreselijke gebeuren, besproken. Uitvoerig schetste Van der Ree het therapeutische proces met al zijn facetten, waarbij de plezierige en ook de moeilijke, zware kanten van dit proces voor de therapeut niet onbenoemd bleven.

Dorien Philipszoon gunde ons eveneens een uitvoerige blik in haar spreekkamer. Zij besprak het therapeutische proces met Julia, een jonge vrouw met een 'mentale-processtoornis'. Op verschillende niveaus werd de tijd belicht: in de geschiedenis van Julia, getekend door een gevoel dat er voor haar, als helft van een tweeling, altijd te weinig tijd was. Daarnaast werd in het therapeutische proces het gebrek aan tijd herhaald door de verlaging door de overheid van het maximum aantal zittingen. In de 'mentalisation based treatment' (Bateman & Fonagy 2004) wordt de aandacht gericht op wat er in de therapeutische relatie, en in de binnenwereld van de patiënt, gebeurt door de mentale processen te verwoorden. Philipszoon lichtte dit bijvoorbeeld toe aan de hand van de manier waarop Julia contact maakte: ze sloeg het elkaar leren kennen over, daarvoor gunde ze zich geen tijd. Een gevoel van vermoeidheid dat Philipszoon soms tijdens zittingen overviel, en het doorrattelen van Julia, hielpen om samen na te denken over Julia's problemen in relaties.

Na deze twee prachtige lezingen volgde Roel Verheul met een voordracht waarin hij het belang van wetenschappelijk onderzoek vooral bij langdurende psychoanalytische therapieën en analyses benadrukte. Hij pleitte voor RCT, een *randomised controlled trial*, waarin patiënten aselect verdeeld worden over verschillende therapievormen. Cohortstudies alleen, waarbij een bepaalde populatie lange tijd wordt gevolgd, vindt hij onvoldoende. Hij deelt de mening niet dat RCT-onderzoek onuitvoerbaar

is. Psychotherapeuten lijken bang voor onderzoek, terwijl het juist zo noodzakelijk is om de effectiviteit van langdurige psychoanalytische psychotherapie aan te tonen. Verder vindt hij het imago van psychotherapie zorgelijk. Het aanzien van psychotherapie in de samenleving is bedroevend, en dan valt er volgens hem van de politiek ook weinig te verwachten. In de discussie was veel weerklank te horen over het belang van onderzoek. Ook hier werd de controverse RCT-onderzoek versus cohortonderzoek duidelijk, al is voor sommigen deze wetenschappelijke discussie een ver-van-mijn-bedshow.

Na de lunch kregen we een aantal mooie liederen te horen, gezongen door het Parel Ensemble, en afkomstig uit een tijd waarin haast nog geen rol leek te spelen.

Max Westerborg sprak over langdurende psychotherapie bij migranten, die hij definieerde als personen die een reis hebben gemaakt tussen verschillende culturen. De wisseling van cultuur is belastend voor de psychische stabiliteit. De identiteitsbeleving, een coherent besef van het zelf, een gevoel dat je leven betekenisvol is, komt onder druk te staan. Verloren objecten kunnen worden geïdealiseerd en het vermogen om iets nieuws te ontwikkelen in de weg staan. Dat kan etnocentrische terugtrekking tot gevolg hebben, of een contrafobische reactie: een volledig afzweren van de oude cultuur. Het rouwproces over de verloren cultuur kan mislukken en de aanpassing aan de nieuwe cultuur is ingewikkeld. Ook al spreken de migranten onze taal, begrijpen zij wel wat er aan de hand is? Westerborg illustreerde dit aan de hand van het verschil in tijdsbeleving. In de westerse cultuur wordt tijd gezien als iets dat stroomt, als een rivier, en dus ook verdwijnt. Hij verwees naar Akhtar die tijd vergelijkt met elektriciteit, tijd uitgedrukt in eenheden, die gespaard en verhandeld kunnen worden. In andere culturen is tijd als een waterbekken dat opgespaard wordt en volop aanwezig is. Over sommige gebieden die werden aangestipt had ik wel meer willen horen. Ik vroeg mij ook af of deze kennis niet van nut kan zijn in het publieke debat, en iets kan zeggen over bijvoorbeeld de psychologische betekenis van het hebben van twee paspoorten.

Een heel ander werkgebied, namelijk groepsprocessen in intensieve (dag)klinische psychotherapie kwam hierna aan de orde. Ad Gerritsen brak een lans voor deze therapievorm. Hij gaf zowel van ambulante als klinische groepspsychotherapie een gedegen beschrijving en besprak groepsprocessen die plaatsvinden in de kliniek. Ze ontstaan vanuit een complex netwerk doordat patiënten deelnemen aan meer groepen en diverse behandelaars hebben. Aan de hand van twee casussen besprak hij een kortdurende en een langer durende groepspsychotherapie. Jammer genoeg bleef dit wat aan de oppervlakte doordat er onvoldoende tijd was.

Frans de Jonghe en Saskia de Maat gingen in een vlammend verhaal dieper in op het dilemma RCT versus cohortonderzoek. Volgens hen is het onmogelijk om onderzoek uit te voeren met patiënten voor wie de therapievorm willekeurig gekozen is. De eis is afkomstig uit farmacologisch onderzoek; veel medisch onderzoek voldoet niet aan de eis van een aselechte toewijzing van een behandelingsvorm. De Jonghe en De Maat zijn groot voorstander van cohortonderzoek. Ze refereerden de bevindingen van diverse recentelijk uitgevoerde cohortstudies en één RCT onder patiënten die in analyse dan wel psychoanalytische psychotherapie waren geweest. Enkele resultaten zijn: hoe langer en intensiever een behandeling is geweest hoe langer deze na de afronding doorwerkt. Medicijngebruik, ziekteverzuim en ziekenhuisopnames daalden aanzienlijk, bovendien was dit lager dan het gemiddelde in de bevolking. Het aantal patiënten dat verbetering aangaf was hoog, ook waren ze zeer tevreden over hun therapie.

Ik vroeg mij af of de discussie niet aan diepgang zou hebben gewonnen wanneer de lezing van Frans de Jonghe en Saskia de Maat direct na de lezing van Roel Verheul zou zijn gehouden, en niet aan het einde van de dag. In de beslissing rond de 25/50-maatregel speelt alleen RCT-onderzoek naar kortdurende therapie een rol, bij gebrek aan RCT-onderzoek naar langdurige therapievormen. Cohortstudies werden niet meegenomen. Juist door deze maatregel komt psychoanalytische therapie zo onder druk te staan. Het kan toch niet zo zijn dat in

de toekomst deze therapievorm alleen nog maar voor zelfbetalers toegankelijk is en verder tot de verleden tijd behoort?

Nadat het Parel Ensemble nog enige liederen zong, sloot NVPP-voorzitter Mary Hoxe deze interessante dag af.

Y. van Wieren is klinisch psycholoog, psychoanalytisch psychotherapeut, werkzaam in eigen praktijk te Amsterdam.

Onbegrijpend ... onbegrepen kind, mentaliseren en kinderpsychotherapie: middagsymposium Psychoanalytische Kern Noord-Brabant en Zeeland

Anne Mous

Op vrijdagmiddag 12 november 2004 vond alweer voor de zesde maal het tweejaarlijkse middagsymposium plaats van de Psychoanalytische Kern Noord-Brabant en Zeeland. Dit keer in samenwerking met de Afdeling Kinderen en Jeugdigen van het Nederlands Psychoanalytisch Instituut. Er hadden zich honderdertig belangstellenden aangemeld. Helaas bood de kapel van de GGZ 's-Hertogenbosch slechts plaats aan honderd. Gezien de grote belangstelling is 'mentaliseren en kinderpsychotherapie' voor velen een boeiend thema. Na een hartelijk welkomstwoord door de heer Heyne, lid van de Raad van Bestuur van de GGZ 's-Hertogenbosch, en een kort welkom door Ton van Strien als middagvoorzitter, ging Toine den Hollander, lid van de Kern, als eerste spreker van start. Hij legde in zijn lezing, *Mentaliseren: 'begrepen' vanuit de gehechtheidstheorie*, de verbinding tussen een veilige gehechtheidsrelatie en de ontwikkeling van het vermogen tot mentaliseren bij het jonge kind. Mentaliseren wordt gedefinieerd als het vermogen zichzelf en anderen te kunnen zien, beleven, en begrijpen in termen van psychische toestanden; dat men kan denken en praten over gevoelens, meningen, bedoelingen en wensen als zodanig. Het eigen gedrag en dat van de ander wordt begrijpelijker, beter te voorspellen en het onderscheid tussen schijn en werkelijkheid wordt duidelijker. Het vermogen tot mentaliseren

ontstaat in de vroegkinderlijke ontwikkeling. Fonagy en Target (1996) beschrijven twee stadia van psychisch functioneren op weg naar het ontstaan van de reflectieve ervaringswijze van de psychische realiteit, namelijk de 'psychic equivalent mode', waarin voor het kind de interne realiteit gelijk is aan de externe realiteit, en de 'pretend mode', waarin het kind in staat is te fantaseren en te doen alsof. Vanuit integratie van beide manieren van psychisch functioneren ontstaat vanaf het vierde-vijfde jaar de 'reflective mode', het stadium waarin het kind in staat is te reflecteren over gedachten, gevoelens en intenties bij zichzelf en bij anderen. Een onveilige gehechtheidsrelatie met de primaire gehechtheidspersonen laat verstoringen in het vermogen tot mentaliseren zien. Met behulp van het Gehechtheidsbiografisch Interview (GBI) is het mogelijk om bij volwassenen de mentale representaties van de vroege gehechtheidservaringen en de invloed van deze vroege relaties op de ontwikkeling te classificeren. Een van de indicatoren van veilige gehechtheid is het vermogen van mensen op coherente wijze te reflecteren op de eigen gehechtheidservaringen. De taalstructuur binnen dit interview is de voorspeller van later zorggedrag.

Na deze interessante lezing met een in hoofdzaak theoretisch kader was het de beurt aan Marja Rexwinkel, coördinator van de afdeling Kinderen en Jeugdigen van het NPI. Zij had zich bereid verklaard het mooie en bewogen verhaal van haar collega Wietske van der Ree, die helaas afwezig was vanwege ziekte, voor te lezen. Zoals Ton van Strien later op de middag op zou merken, een boeiende en aangrijpende ervaring waarbij de toehoorders volop aan mentaliseren toegekomen zijn. In *Vignetten uit een developmentale therapie* vertelde zij over het verloop van de therapie van de zevenjarige Koos, die van de leeftijd van drie tot viereneenhalf jaar door de vader van vader seksueel misbruikt is. Er is sprake van een posttraumatisch stressyndroom en een daaraan gepaard gaande verstoorde ontwikkelingsgang. In het begin van de therapie wordt het contact tussen Koos en de therapeute bepaald door zeer heftige, boze, angstige en verdrietige gevoelens, zodanig, dat Koos de 'alsof-manier' in het spel niet vast kan

houden. In het spel met de therapeute krijgt het dilemma van Koos vorm. Het heftige en dwingende aanvallen tijdens het zwaardvechten maakt dat hij groot en gevaarlijk is voor de ander. Wanneer de ander aanvalt en hij zich moet verdedigen, voelt hij zich klein en machteloos. Pakkend beschrijft Van der Ree hoe overweldigend Koos haar dwingt mee te doen in zijn realiteit – het gevecht in haarzelf om via haar eigen gevoelens en associaties Koos te leren begrijpen en hem te helpen zien dat het gaat om een net-alsof-spel. Zij biedt zich binnen de therapie aan als ontwikkelingsobject en biedt Koos de veilige speelruimte om binnen de veilige gehechtheidsrelatie met de therapeute de realiteit, die voor hem zo bedreigend is, onder ogen te gaan zien. De veiligheid die zo belangrijk is en die zij iedere keer weer actief benoemt door te refereren aan de afspraken en de grenzen. Zij helpt Koos het mentaliseren weer op gang te brengen, mentale representaties te internaliseren en zo een accuraat innerlijk werkmodel van de realiteit te ontwikkelen. Aangrijpend voor het hele publiek is het vignet over het spel tussen de grote billenhappende krokodil en het kleine tijgertje, dat de krokodil toelaat omdat hij zijn aandacht en liefde wil en schuldgevoelens daarover heeft. Langzaam bereikt Koos in zijn spel de 'pretend mode' nodig voor het ontwikkelen van de 'reflective mode'. Een meeslepend verhaal waarin de theoretische elementen van de eerste middag-lezing hun plaats vinden.

De derde lezing werd verzorgd door Marcel Schmeets, hoofd van de afdeling Kinderen en Jeugdigen van het NPI, en had als centrale vraag: Hoe leert de baby van de moeder en wat is daarbij de rol van het leren reguleren van affecten? Hij besprak het psychoanalytische begrip 'projectieve identificatie', van belang als interactief regulatiemechanisme bij een te hoge intensiteit van het affect. Een onverdraaglijke emotionele toestand wordt niet meer door de baby beleefd, wel in de hersenen verwerkt, bij de ander ingebracht in de interactie, opgepakt door de ander, herkend, gereguleerd en in ontgifte vorm teruggegeven. Een onderscheid wordt gemaakt tussen een normaal gebruik waarbij voorkomen wordt dat de baby overspoeld raakt maar hij toch voldoende nieuws-

gierig blijft, en een pathologisch gebruik, waarbij het ontgiften door de moeder mislukt of waarbij de baby gedwongen wordt negatieve aspecten van de identiteit van de moeder in zich op te nemen. Aan de hand van microanalyses van interactiebeelden (Beebe en Lachmann) liet hij zien dat er in het contact tussen moeder en baby sprake is van het reflecteren van elkaars gelaatsveranderingen. De interacties worden opgeslagen in interne representaties. In dit eerste levensjaar gaat het om presymbolische interne representaties, het dynamische interactieve proces dat vastgelegd wordt in het procedurele geheugen. Bij overprikkeling kan de baby terecht komen in een toestand van ofwel hyperarousal (sympathische deel van het autonome zenuwstelsel) ofwel dissociatie (parasympathische deel van het autonome zenuwstelsel). De traumatisering vindt plaats op het moment van de overgang van hyperarousal naar massale remming. Interessant zijn de verbindingen die gelegd worden tussen het begrip 'projectieve identificatie' als interactief regelmechanisme, de overdrachtsneurose in de behandelkamer en de neurofysiologische ondersteuning vanuit onderzoek bij apen in de vorm van aanwezigheid van 'spiegelneuronen' in de premotore gebieden van de frontale cortex. Na de lezingen vond er een korte discussie plaats. Waardering werd uitgesproken voor de

integratieve benadering in de lezing van Marcel Schmeets: het brein, de theorievorming rond de vroege moeder-kindrelatie en de psychoanalytische techniek. Na de thee verdeelden de deelnemers zich over vier workshops, drie gericht op de praktijk en één op onderzoek. In de onderzoeksgroep ontwikkelde zich een zeer levendige discussie over het te gebruiken onderzoeksmateriaal. In de praktijkgroepen werd naast uitleg over het ontwikkelen van een behandeltechniek, de indicatiecriteria voor kinderen die een ontwikkelingstherapie behoeven en de verschillende stoornissen in het mentaliseren, filmmateriaal aangeboden over therapie sessies bij kinderen tussen vier en dertien jaar met mentalisatieproblemen. Ook hier ontwikkelde zich een levendige discussie over de aard van mentalisatie bevorderende interventies. Het verdient aanbeveling de theoretische uiteenzetting kort en overzichtelijk te houden en zo veel mogelijk tijd te besteden aan de voor de deelnemers interessante praktijkvoorbeelden.

De middag werd afgesloten met een borrel waarbij reeds met animo gepreludeerd werd op het zevende middagsymposium!

A. Mous, lid Psychoanalytische Kern Noord-Brabant en Zeeland, psychoanalytica i.o., is werkzaam in eigen praktijk te Eindhoven.